

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104385>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

WAAROM VEROVEREN 'HUN' ONZE TAAL?

Sociale en taalkundige verklaringen voor de opkomst van een subjectspnomen

Roeland van Hout, CLS Katholieke Universiteit Brabant/Katholieke Universiteit Nijmegen

1 *De opkomst van 'hun'*

Het Nederlands, of beter gezegd de Nederlandse standaardtaal, verandert, zoals elke taal. Vaak lijkt het enige tijd te duren voordat het besef doorbreekt bij een taalgemeenschap dat zich een bepaalde verandering voordoet, maar plots is het besef daar. Zo heeft Stroop (1998) een aantal al eerder gesignaleerde veranderingen in de uitspraak van de klinkers samengevat onder 'Poldernederlands', een uiterst ongelukkige aanduiding overigens. Plots schrikt de Nederlandse taalgemeenschap wakker en is er een enorme belangstelling voor een verandering die zich in alle stilte al jaren aan het voltrekken was.

Veel Nederlanders storen zich of hebben zich gestoord aan het gebruik van 'hun' als subjectspnomen van de derde persoon meervoud. Het behoort al tot de standaardinventaris van de lopende veranderingen in het Nederlands, ja zelfs het Standaardnederlands. Van den Toorn (1997), in een overzicht van kenmerken van het Nederlands vanaf 1920, vermeldt de opkomst van 'hun' als subjectspnomen, in grote delen van Nederland, waaraan hij toevoegt dat het gebruik beperkt is tot de spreektaal. Over de mogelijke oorzaken voor deze opkomst is hij weinig specifiek en dat is toch merkwaardig. Waarom kan een zo opvallende verandering niet meer in detail beschreven en verklaard worden? Het is de bedoeling van de onderhavige bijdrage om wat meer diepgang te geven aan deze taalverandering die onherroepelijk lijkt door te zetten, ondanks het felle verzet van de poortwachters van onze taal. De diepgang zal gezocht worden in de wijze van inbedding van dit taalverschijnsel, zowel wat betreft zijn sociale inbedding als zijn linguïstische inbedding.

De sociale en linguïstische complexiteit van het verschijnsel 'hun' komt misschien nog wel het meest duidelijk naar voren in het refrein van een lied uit de musical 'Madam', die vertaald werd uit het Engels. De prostituees verwoorden al zingend de volgende aanklacht tegen mannen:

hun hebben de macht / hun hebben de poen
wij worden veracht en verkracht
en vernederd door alles wat ze doen
hun hebben de macht / hun hebben de poen
hun hebben de wijsheid in pacht
en alleen maar ellende gebracht

Het eerste opmerkelijke feit is dat het (de) vrouwen zijn die dit lied zingen. In de socio-linguïstische literatuur blijken de vrouwen door de bank genomen de voortrekkers in taalverandering. Verder gaat het hier onmiskenbaar om vrouwen uit de onderklasse, een

sociale groep waaruit veranderingen uit het substandaard afkomstig zijn. Tot slot is er blijkbaar een onderscheid tussen 'hun' en 'ze', waarbij het laatste pronomens slechts één keer voorkomt. In de andere gevallen contrasteert 'hun' krachtig met 'wij'. Het gaat om volle pronomina die emfase dragen. Daar waar geen emfase nodig is, voldoet het gereduceerde 'ze'. De vorm 'hun' staat in competitie met 'zij' en niet met 'ze'. Blijkbaar voelt de vertaler van dit lied precies aan wat er gaande is in het Nederlands. De vertaling is dan ook van de hand van Annie M.G. Schmidt.

Wat voor feiten zijn er nu bekend voor het gesproken Nederlands? In paragraaf 2 zal eerst nagegaan worden wat er in recenter sociolinguïstisch onderzoek gevonden is. Wat misschien nog het meest opvalt is hoe weinig dit verschijnsel is onderzocht. Paragraaf 3 inventariseert de verklaringen die naar voren zijn gebracht voor de opkomst van 'hun'. Het gaat om zeven effecten, zoals de aanduiding is die in deze paragraaf gebruikt wordt. In paragraaf 4 wordt nagegaan of dialectgeografische gegevens verheldering kunnen verschaffen in het soort van proces dat gaande is. De gegevens blijken rijker te zijn dan op grond van eerder onderzoek verwacht zou mogen worden en er ontvouwt zich een sociaal-geografisch patroon. Paragraaf 5 gaat in op de interactie tussen linguïstische factoren en hoe de interactie zou kunnen bijdragen aan een nader inzicht in de werking van taalverandering. Paragraaf 6 vat tenslotte de conclusies samen en noemt nog enkele belangrijke punten van discussie. Daar zal nog eens benadrukt worden dat 'hun' op het eerste gezicht een verschijnsel van weinig belang lijkt te zijn, maar dat dit pronomens bij nadere beschouwing een kleinood is voor de sociolinguïstiek.

2 *Sociolinguïstische gegevens*

Gezien het sociale stigma dat aan 'hun' als subjectpronomen verbonden is, zou verwacht mogen worden dat de sociolinguïstiek menige studie gewijd had aan dit verschijnsel. De oogst is evenwel mager. In twee onderzoeken wordt het voorkomen van 'hun' onderzocht op basis van spontaan gesproken taal. Het betreft het onderzoek in Nijmegen (Van Hout, 1989) en het onderzoek in de IJsselmeerpolders (Scholtmeijer, 1992).

In Tabel 1 worden de vormen en hun frequentie gegeven die in het Nijmeegse spontane taal materiaal voorkomen voor verwijzing naar de derde persoon meervoud. Allereerst valt voor de vormen van het subject op dat 'hun' in vergelijking met de andere sterke vormen van het pronomens (resp. 'zij', 's/zullie', 'hullie') bijzonder frequent is. De vorm 'hun' is immers niet inheems. Verder valt op dat de oorspronkelijke objectsvorm van het dialect ('hullie') ook als subjectsvorm voorkomt, zelfs nog frequenter dan de oorspronkelijke subjectsvorm. In het Nijmeegse dialect was blijkbaar al een verruiming gaande van het objectsvorm dat zijn vleugels reeds uitsloeg naar de subjectpositie.

Tabel 1 laat zien dat de relatieve positie van 'hun' in non-subjectpositie nog veel sterker is. Een belangrijk gegeven waarop ik hier de aandacht wil vestigen is dat de zwakke vorm 'ze' in deze positie relatief weinig voorkomt. Blijkbaar is een zwakke vorm meer verbonden met de subjectpositie dan met de objectpositie.

Tabel 1: *Het in het Nijmeegse materiaal onderzochte persoonlijke voornaamwoord voor de 3e persoon meervoud, uitgesplitst naar standaard-, dialect- en substandaardvormen; de getallen geven de voorkomfrequentie in het Nijmeegse gesproken taalkorpus (zie Van Hout, 1989)*

type pronomen	standaard		dialect		substandaard	
SUBJECT						
3 mv	zij	6	sullie	2	hun	36
	ze	1173	hullie	6		
NON-SUBJECT						
3 mv	ze	50	hullie	0		
	hen	1				
	hun	24				

Hoe is de sociale verdeling van het gebruik van de 'hun'-vorm? Deze is te vinden in Tabel 2. De resultaten van Scholtmeijer (1992) in de IJsselmeerpolders blijken wonderwel te sporen met die van Nijmegen, hoewel het om een totaal ander gebied gaat.

De gegevens in Tabel 2 laten duidelijk de omvang zien die het verschijnsel aangenomen heeft in jongere generaties sprekers. De sociale verdeling wijst erop dat het om een verandering van substandaard-achtige aard gaat. Hagen (1995) wijst op de jongste Nederlandse taalgeschiedenis die laat zien dat het substandaard een belangrijke voedingsbron is voor de standaardtaal. Het beeld van substandaard wordt nog eens bevestigd door gegevens uit de twee gesproken corpora die voor het Nederlands beschikbaar zijn. De Rooij (1990) meldt dat 'hun' als subject drie maal voorkomt in het corpus gesproken taal van Uit den Boogaart; het komt zeven maal voor in het gesproken corpus van De Jong. De voorkomens wijzen in de richting van personen met weinig/minder schoolopleiding.

Tabel 2: *Het voorkomen van het pronomen 'hun' in subjectspositie, uitgesplitst naar leeftijdsgroepen; de getallen betreffen de verhouding tussen het aantal informanten dat het pronomen in deze functie gebruikte, versus het totaal aantal onderzochte informanten*

Nijmegen			IJsselmeerpolders		
mannen oud	1/36	2.8%	oud	4/45	8.9%
mannen middel	5/35	14.3%	middel	21/102	20.6%
jongens	9/35	25.7%	jong	34/89	38.2%
meisjes	13/36	36.1%			

Er zijn geen sociolinguïstische gegevens over het gebied dat als kerngebied van de opkomst van 'hun' wordt gezien, de Hollandse steden. De hoge frequentie van voorkomen van 'hun' in gebieden die perifeer zijn ten opzichte van dat kerngebied laat zien dat het verschijnsel zich blijkbaar razendsnel verspreidt, op een wijze die past bij het sociolinguïstisch model van taalverandering waarbij jongere vrouwen voorop lopen. Desalniettemin blijft de hoge frequentie in Nijmegen opvallend.

3 *Zeven verklarende effecten*

Vooraleer in te gaan op mogelijke verklaringen voor 'hun' is het goed even stil te staan bij het gegeven dat de verschuiving van een pronomen met een objectsvorm naar een subjectsvorm een tamelijk normaal verschijnsel is. Er zijn vele voorbeelden in talen en dialecten te vinden waarin een pronominaal niet-subjectsvorm in subjectpositie terecht komt (zie onder meer De Schutter, 1987; 1995; Weijnen, 1966; Van Hout, 1989). Voor andere talen kan bijvoorbeeld verwezen worden naar het Engelse 'you', het Franse 'nous' en het Zweedse 'dem'. De voorbeelden die bijvoorbeeld Reker (1993) noemt, zijn het Afrikaans (subjectsvorm 'wij' wijkt voor de objectsvorm 'ons'; zie ook Van Marle, 1992), het Nederlands (de subjectsvorm 'u' komt van de objectsvorm), het Fries ('ji' wordt 'jo', rond 1900) en als zeer recent voorbeeld bespreekt hij de verdringing in de Groningse dialecten (regiolecten?) van de subjectsvorm 'ie' (tweede persoon: 'u', 'jullie') door de objectsvorm 'joe', met als gevolg dat de objectsvorm nu beide functies voor zijn rekening gaat nemen. Reker (1993) richt zich op de Groninger samenval en over een verklaring doet hij niet moeilijk: het komt door de nabijheid van het Fries en Westerkwartiers (taalcontact; voorbeeldwerking) in combinatie met een vermindering van het aantal functioneel bepaalde varianten.

De 'normaliteit' van het verschijnsel roept de vraag op of het nog wel nodig is om mogelijke effecten op te sporen. Het antwoord is zonder meer ja. De omstandigheid dat het verschijnsel zich in meerdere talen, op meerdere plaatsen en op verschillende tijdstippen voordoet, houdt in dat de kans op het vinden van de juiste verklaring toeneemt. Dat is des te meer van belang omdat taalveranderingen nooit eenvoudig zijn. Ons 'hun' verdient het om diepgaand op zoek te gaan naar mogelijke verklarende effecten.

Al met al worden er in de literatuur zeven soorten van verklaringen genoemd. Om hun mogelijk relatieve gewicht duidelijk te maken, wordt hier gesproken van effecten. Een uitgebreider overzicht van deze effecten is te vinden in Van Hout (1996).

Effect 1: Het Paardekooper-effect

Er treedt overgeneralisatie op van een ontbrekende oppositie tussen de subject- en objectsvorm bij de gereduceerde vormen naar de volle vormen: ze : ze=?? : hun. Dit effect wordt genoemd door De Schutter (1990) die daarvoor verwijst naar Paardekoopers 'theorie' over het pronomen 'u'. Deze theorie kan naar 'hun' worden getransponeerd. Het spreekt vanzelf, dat met dit soort analogiewerkingen rekening gehouden moet worden. Op zich is deze analogie echter onvoldoende. Ook andere volle pronomen in het Nederlands zouden dan het slachtoffer moeten worden.

Effect 2: Het dialect-effect

De afwezigheid van de oppositie tussen subjects- en objectsvorm in het lokale dialect wordt overgebracht op de (lokale) standaardtaal. De Schutter (1990) noemt dit als een mogelijke verklaring voor het Nijmeegs. Opvallend is dat in het Nijmeegse corpus ook 'hullie' in subjectspositie voorkomt, hetgeen er op zou kunnen wijzen dat er in Nijmegen al een ontwikkeling gaande was in het dialect waarbij het objectsvonomen zijn vleugels uitsloeg naar de subjectspositie. Hiervoor bestaan overigens geen aanwijzingen in het beschikbare dialectmateriaal voor Nijmegen, maar het is zeker niet uitgesloten.

Effect 3: Het dienstbode-effect

Al nabootsend hypercorrigeerden de Hollandse dienstbodes de 'hun'-vorm naar subjectspositie en met en na hen vele anderen. Deze verklaring van sociolinguïstische aard kan niet buiten een dialectverklaring, maar de feitelijke doorslag in de ontwikkeling naar 'hun' komt voort uit hypercorrect gedrag. De Rooij (1990) heeft hier in navolging van Kooiman (1969) een specifieke groep voor op het oog en wel de dienstbodes in de Hollandse steden, zoals Amsterdam, Haarlem, Den Haag en Rotterdam. De werknemers in deze dienstverlenende sector bootsten de vorm 'hun' van hun hooggeschatte werkgeefsters krachtig maar foutief na. De nadruk in deze verklaring ligt in het sterke gevoel van onbeschaafdheid, het sociaal stigma dat aan de vorm 'hullie' kleeft.

Effect 4: Het opzij-effect

Er treedt verwarring op vanwege de dubbelfunctie van het volle subjectspronomen 'zij' als verwijzing naar: (1) derde persoon enkelvoud vrouwelijk en (2) derde persoon meervoud (seks-neutraal). Dit leidt ertoe dat 'zij' als vol pronomen van de derde persoon meervoud opzij gaat voor het volle non-subjectspronomen 'hun'. Op dit punt is er zelfs sprake van een metalinguïstisch bewustzijn. Van der Horst (1988, 84) spreekt van een 'interessante misvatting' van de kant van veel 'hun'-gebruikers die hun gebruik rechtvaardigen door op het element van verwarring tussen vrouwelijk enkelvoud en het seks-neutrale meervoud te wijzen.

Effect 5: Het afslank-effect

Toenemende gemarkeerdheid gaat gepaard met afnemende differentiatie. Deze verklaring wordt door Van Marle (1992) naar voren geschoven. Het meervoud is gemarkeerder dan het enkelvoud en er is navenant minder behoefte aan vormonderscheidingen. Het Standaardnederlands komt tegemoet aan dit principe door onderscheidingen in subjects- en non-subjectsvormen te laten verdwijnen (afnemende differentiatie) in het meervoud.

Effect 6: Het wissel-effect

Er is een uitwisseling tussen subjects- en non-subjectsvormen die mede in gang gehouden wordt door het sterke-effect (sterke, disjunctieve pronomina kunnen contrast(focus) dragen) en de mate van referentiële belasting van de pronomina. In het zoeken naar een verklaring voor de Nijmeegse 'hun'-data is in het verslag van het onderzoek (Van Hout, 1989) nadrukkelijk gewezen op de speciale relatie tussen de dimensie vol en zwak aan de ene kant en de dimensie van het casusonderscheid aan de andere kant. Er lijken afhankelijkheden te bestaan die leiden tot casuswisselingen van

pronomina. Zonder daarmee andere verklaringen uit te willen sluiten kan voorzichtig gesteld worden dat subjectsvormen uit de aard van hun rol vaak voorkomen in de ongeaccentueerde positie na de persoonsvorm. Dat kan een slijtageproces op gang brengen, dat wat weer tot gevolg heeft dat voor sterke, benadrukte vormen een beroep gedaan wordt op de non-subjectspronomen (Van Hout, 1989, 237). De Schutter (1987; 1995) laat zien dat dergelijke rolwisselingen wel vaker voorgekomen zijn in de Nederlandse dialecten, vooral van wat hij noemt O (object; non-subject) naar S (subject). Ook wisselingen van S naar O komen voor en het zou interessant zijn om uit te zoeken of het in dat geval (door de bank genomen) om zwakke (verzwakte) pronominale vormen gaat.

Effect 7: Het genus-effect

De overgang van het Nederlands van een drie generasysteem naar een twee generasysteem (zie Van Berkum, 1996) versterkt het effect dat persoonspronomen verwijzen naar [+menselijk]. Het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk in het pronominale systeem is van oudsher een genusonderscheid, maar er schuilt een adder onder het gras. De volle pronomina in het Nederlands kunnen alleen verwijzen naar personen, waarbij niet het grammaticale genus maar juist het natuurlijk geslacht de beslissende factor wordt in geval van derde-persoonsverwijzingen. Het Nederlands staat overigens niet alleen in de wezenlijke rol die het semantisch kenmerk [+menselijk] speelt in pronominale systemen. Corver & Delfitto (te verschijnen) laten zien dat dit kenmerk in meerdere talen positief gespecificeerd moet zijn bij volle/sterke pronomina en dat het geen waarde draagt bij de zwakke (clitische) pronomina. Dat verklaart het verschil in syntactische distributie tussen volle en zwakke vormen en het houdt in dat zwakke pronomina gebruikt kunnen worden om naar objecten te verwijzen en sterke pronomina niet, een verschijnsel waar voor het Nederlands al vaker op is gewezen (cf. voor het Antwerps De Schutter, 1987).

Voor de eerste vijf effecten wordt het alleenrecht, het exclusieve karakter opgeëist. Er is vanuit wetenschappelijk oogpunt natuurlijk niets op tegen dat de betrokken aanhangers van deze effecten zo zuinig mogelijk willen opereren ten koste van de andere effecten. Andere effecten, zoals het wissel-effect, lijken evenwel minder serieus te worden genomen door de aanhangers van een monogenetische opvatting. Te zeer lijkt het zoeken naar verklaringen daarmee geregeerd te worden door persoonlijke voorkeuren. Het is zaak om vooral de feiten te laten spreken. Een bestaande bron die nog interessante informatie lijkt te bevatten is de Reeks Nederlandse Dialecten, vooral daar waar het verschil tussen sterke en zwakke vormen betreft.

4 *Dialectgeografische gegevens*

De Rooij (1990) tekende al een kaart van het subjectspromen van de derde persoon meervoud op basis van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND). Hij gebruikte hiervoor slechts een van de zinnen en wel zin 114. Dat leverde zeven plaatsen op waar 'hun' voorkwam. Voor De Rooij vormden de gegevens een bevestiging van het Hollandse karakter van het verschijnsel. Nu zijn er meer zinnen waarin het betrokken subjectspromen voorkomt, inclusief zinnen waarin de kans groot is dat er geredu-

ceerde vormen voorkomen. Gezien de mogelijke variatie en gegeven de wens om een systematisch onderscheid te maken tussen zwakke en sterke vormen, is het RND-materiaal in groter detail bekeken. Systematisch zijn die zinnen onderzocht die ook in hun antwoorden met regelmaat subjectspronomen van de derde persoon meervoud opleveren. Het gaat om de volgende tien zinnen uit de dialectenquôte:

- zin 1: Als de kippen een sperwer zien, zijn ze bang
 zin 3: Tegenwoordig spinnen ze alleen nog maar met machines
 zin 5: Op dat schip kregen ze beschimmeld brood
 zin 37: Ze zijn weg naar 't veld
 zin 47: Ze springen om het verst voor een weddenschap
 zin 66: Lusten zij ook graag kaas?
 zin 114: ... boden zij ook?
 zin 136: ... zij doen het ... zij deden het ... deden zij het maar!
 zin 139: ... zij binden ...

De meest opvallende uitkomst is de mate van variatie in sterke vormen die is aangetroffen, vooral in vergelijking met de absolute afwezigheid van variatie in de zwakke vorm. De aangetroffen woordtypen staan in Tabel 3.

Tabel 3: *Woordtypen in de RND van het subjectspronomen van de derde persoon meervoud*

zwakke vormen	sterke vormen
ze	zij
	ju/ja (Friesland)
	zur
	zullie
	zulder
	zijlui/zijlie
	zijder
	(h)ullie/hulle/hul/hulje
	hallie
	hunnie/hun
	(h)ulder
	(h)urlie
	hur
	zezij zezieder
	zezulder
	zammekaar
	(de) die

Er is voor de zwakke vorm van het onderzochte pronomina maar één vorm in het hele Nederlandse taalgebied, nl. 'ze'. Dit is gezien de rijkdom aan variatie in de Nederlandse dialecten een zeer opmerkelijke uitkomst. Daar staat een imponerende rijkdom aan sterke vormen tegenover. Sommige vormen zijn zelfs gekenmerkt zijn door een drieduidige stapeling van elementen ('zezieder', 'zezulder'), een enkele vorm lijkt gebaseerd op een zeer opvallende semantische versterking ('zammekaar'), een andere vorm is weer gebaseerd op een keuze voor de incorporatie van een deiktisch element ('(de) die'). Blijkbaar is er behoefte aan ondubbelzinnig sterke vormen en in het licht van de mogelijkheden van het taalsysteem komt daarmee de keuze voor een sterke objectsvorm in de functie van subject als een natuurlijke mogelijkheid naar voren. De vormen die van oorsprong een objectsvorm zijn komen in meerdere varianten voor waarvan 'hullie' en 'hun' de bekendste zijn. Het gaat om de groep van vormen die teruggaat op h-vormen.

Wat is de frequentie van de vormen en waar zijn ze te vinden in het Nederlandse taalgebied? Het aantal plaatsen met een 'hun'-vorm is beduidend groter dan bij De Rooij (1990). Er zijn 18 plaatsen, hetgeen aanzienlijk meer is dan de zeven plaatsen die De Rooij (1990) vond. De betreffende plaatsen en de vormen voor het onderzochte pronomina staan in Tabel 4. De vindplaats is aangeduid als RND. De code is de in de dialectgeografie gebruikelijke Kloeke-code.

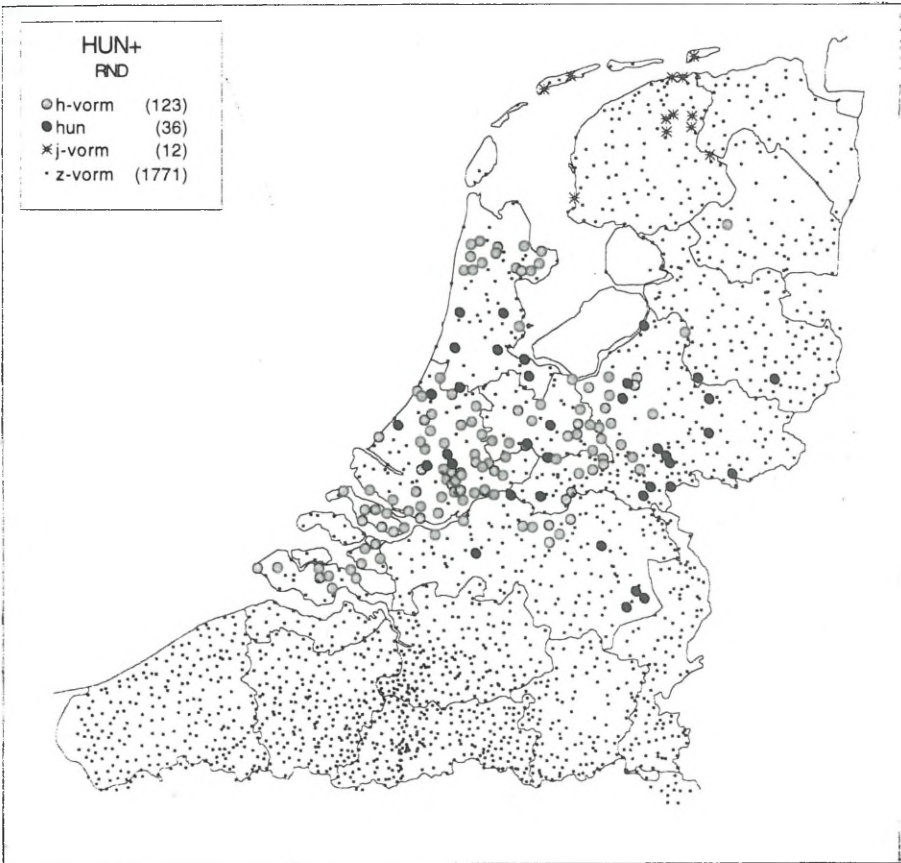
Tabel 4 bevat aanvullende gegevens zoals die vermeld worden in De Rooij (1990). Hij heeft gegevens vergaard uit de Amsterdamse vragenlijsten (=AV in Tabel 4). In de vragenlijsten D11, 1a en 1b komt het gezochte pronomina resp. 9 en 10 maal voor, op één uitzondering na (Apeldoorn) in Hollandse plaatsen. De Hollandse plaatsen worden door De Rooij verder niet bij naam genoemd. In vragenlijst D 61, 7 komen 22 opgaven met 'hun' als onderwerp voor. Er zijn tien Hollandse plaatsen die De Rooij verder niet bij naam noemt; in Tabel 4 staan de twaalf plaatsen buiten de provincies Holland vermeld. Verder heeft hij aanvullend de plaatsen geïnventariseerd die in de dialectologische literatuur genoemd worden. Er blijken dan nog vijf nieuwe plaatsen te zijn die onder de bronvermelding 'Lit' staan in Tabel 4. Het totaal aantal plaatsen vermeld in Tabel 4 komt daarmee op 36. Omdat De Rooij de Hollandse plaatsen niet vermeld heeft, moet er rekening mee gehouden worden dat de spreiding van het verschijnsel in de beide Hollanden groter is dan uit het overzicht in Tabel 4 blijkt.

Een opvallende uitkomst van de RND-gegevens is de rijkdom aan vormen die binnen plaatsen gevonden wordt. De vorm 'hun' is slechts in één plaats de enige vorm die voor de onderwerpsvorm als sterke vorm gegeven wordt. Op drie plaatsen worden maar vier liefst vormen gegeven, op zes plaatsen drie vormen. In de overige acht plaatsen beperkt zich de concurrentie tot twee vormen. De sterkte van deze vormvariatie wordt nog eens bevestigd door de verschillende vormen op andere plaatsen waarin niet 'hun', maar wel andere varianten betrokken zijn. Blijkbaar is er niet alleen sprake van aanzienlijke variatie tussen plaatsen, maar ook van variatie binnen plaatsen. Het illustreert wederom dat de taalgebruiker in het Nederlandse taalgebied graag de mogelijkheid bezit om volle geaccentueerde pronomina te gebruiken.

Tabel 4: Plaatsen waarvoor het subjectspronomen 'hun' in dialectgegevens voorkomt; belangrijkste databron is de RND; de gegevens zijn aangevuld met De Rooij (1990) die nog andere databronnen raadpleegde; AV=gegevens afkomstig uit de Amsterdamse Vragenlijsten; Lit=gegevens afkomstig uit literatuur over dialecten

plaats	code	bron	vormen
Heemskerk	E066	RND	zij hun
Purmerend	E072	RND	zij hun
Haarlem	E097	Lit	-
Amsterdam	E109	Lit	-
Muiden	E122	RND	zij hun
Ankeveen	E124	RND	hun
Warmond	E138a	RND	zij zullie hunnie hun
Leimuiden	E141	RND	zij hun
Vreeswijk	E225	RND	zij zullie hullie hun
Zeist	E229	RND	zij hullie hun
Rotterdam	K005	Lit	-
Nieuwerkerk ad IJssel	K010	RND	hullie hun
Ouderkerk ad IJssel	K012	RND	zij hullie hun
Culemborg	K039	Lit	-
Woudrichem	K102	AV	-
Nieuwaal	K116a	AV	-
Breda	K160	AV	-
Ulft	M042	AV	-
Elburg	F100	RND	zellie hun
Deventer	F133	AV	-
Garderen	F145	AV	-
Stroe	F147	RND	zullie hul hun
Apeldoorn	F151	AV	-
Eefde	F163	AV	-
Toldijk	F205b	AV	-
Wiene	G223b	AV	-
Arnhem	L023	RND	zij zullie hullie hun
Westervoort	L027	RND	zij zullie hun
't Loo	L027b	RND	zij zillie hun
Nijmegen	L071	Lit	-
Leut	L074	AV	-
Hatert	L107	RND	zij zullie hun
Eerde	L180a	AV	-
Vlierden	L243	RND	zij hun
Liessel	L263a	RND	zij hun
Someren	L264	AV	-

Een overzicht van de geografische spreiding van 'h'-vormen in het Nederlandse taalgebied is te vinden in Kaart 1, die de benaming 'hun+' heeft gekregen omdat alle 36 plaatsen van Tabel 4 vermeld worden, inclusief de 18 plaatsen die uit andere bronnen komen. Naast de 36 'hun'-plaatsen staan er nog 123 plaatsen die een andere 'h'-vorm hebben ('hulle', 'hullie' etc.), hetgeen inhoudt dat ook daar een objectsvorm de subjectsfunctie heeft gekregen.

Kaart 1: *De geografische verdeling van de 'h'-vormen van het subjectspronomen van de derde persoon meervoud*

De geografische verdeling van deze vormen laat zien dat deze 'h'-vormen de weg gebaad hebben voor het optreden van 'hun'. De 'h'-vormen concentreren zich in het westen van Nederland met een uitloop naar het oosten die breed uitwaaiert tot over Gelderland. De vraag is waar de 'hun'-vorm in de Hollandse plaatsen vandaan kwam omdat deze vorm niet inheems is. Dat zou dan gebeurd moeten zijn onder invloed van de gesproken standaardtaal (een taalcontactfactor, in combinatie met het eerder genoemde dienstbode-effect).

Maar wat ook opvalt aan de geografische verdeling is de verdichting van de 'hun' vormen aan de randen van het 'h'-gebied. Er lijkt daar een extra gevoeligheid te zijn ontstaan. Bovendien lijkt het vaak om plaatsen te gaan waar contact met de standaardtaal dan wel andere dialecten een prominente rol speelt. Het gaat veelal om suburbane plaatsen a) waar veel immigratie plaatsvond van mensen die weer in nabije grotere plaatsen werkten, b) waar lokale mensen massaal werk hadden in nabijgelegen grotere plaatsen en c) een enkele plaats waar zich veel inwijkelingen vestigden van elders vanwege een specifieke werkgelegenheidsverschaffer (bijv. een grote kazerne). De gegevens over de betrokken plaatsen in de RND tenderen sterk in deze richting, maar een en ander verdient diepgaander onderzoek. Een dergelijk onderzoek lijkt evenwel zeer de moeite waard omdat daarmee inhoud gegeven zou kunnen worden aan een uitwerking van de sociaal-geografische gelaagdheid van het Nederlandse taalgebied. De genoemde eigenschappen van de suburbane plaatsen lijken een mooie parallel te trekken met de voortrekkersrol van de dienstbodes uit de dialectologische school en de vrouwen van de upper lower en lower middle class van sociolinguïstische huize (de 'upward mobile' vrouwen). Ook grotere steden doen overigens mee in de opkomst van 'hun', want juist hier zijn de 'klassieke' verklaringen van sociodialectologische en sociolinguïstische snit van toepassing.

Tot slot dient nog even gewezen te worden op de speciale positie van het gebied Arnhem-Nijmegen. De Rooij (1990) wil er niet aan om dit gebied als een secundaire haard van 'hun' te bestempelen. De kaart maakt duidelijk dat het hier wel degelijk om een coherent gebied gaat dat een afzonderlijke vermelding verdient in de annalen van de geschiedschrijving van de verbreiding van 'hun' als onderwerpsvorm.

5 *De interactie tussen de effecten*

De interpretatie van de dialectgeografische gegevens in de vorige paragraaf was slechts mogelijk door aan te nemen dat het bij de opkomst en verspreiding van 'hun' niet om een verschijnsel gaat dat monocausaal te verklaren is. Het gaat om een complex proces waarin factoren van interne en externe aard op elkaar inwerken en elkaar versterken. Een dergelijke constatering is echter nogal algemeen en vaag. Is het mogelijk om de inbreng van de verschillende factoren scherper aan te geven? Allereerst kunnen factoren in verschillende categorieën worden ondergebracht. Naar mijn mening moeten er in het geval van 'hun' drie categorieën worden onderscheiden. Ten eerste is er de overkoepelende taalgeografische structuur, waaronder het eerder genoemde dialect-effect en de interactie tussen het lokale dialect en de standaardtaal vallen. Vervolgens is er de sociale structuur waartoe het intussen al vaker ter sprake gekomen dienstbode-effect gerekend moet worden. De vijf overige effecten zijn geschaard onder de noemer van de taalstructuur. Bij elk van deze effecten gaat om talige zaken. Een overzicht is te vinden in Tabel 5.

Op de eerste plaats is het de samenval in de taalgeografische, de sociale en de talige structuur die tekenend is voor de opkomst van 'hun'. Het heeft geen zin om aan te willen geven of een van deze categorieën nu bij uitsluiting aanwijsbaar is als de categorie die de enige en echte oorzakelijke factor bevat.

Tabel 5: Overzicht van de categorieën die onderscheiden moeten worden in de opkomst en verspreiding van 'hun' als subjectspronomen, de effecten die daarbij horen en de factoren die weer binnen de drie categorieën onderscheiden moeten worden

I	overkoepelende taalgeografische structuur	<i>dialect-effect</i>
	<ul style="list-style-type: none"> - bestaand dialectgeografische patroon, inclusief de dialect-geografische ontwikkelingen - taalcontact: interactie taalvariëteiten, dialect - standaardtaal 	
II	sociale structuur	<i>dienstbode-effect</i>
	<ul style="list-style-type: none"> - innovatieve verandering/change from below: <ol style="list-style-type: none"> (1) sociale gelaagdheid taalgemeenschap: voortrekkersrol vrouwen (2) sociaal-geografische gelaagdheid taalgebied: voortrekkersrol sub-urbane plaatsen 	
III	talige structuur	<i>Paardekooper-effect, opzij-effect, afslankeffect, wissel-effect, genus-effect</i>
	<ul style="list-style-type: none"> - referentiële factor: ontwikkeling van 'gender'-gericht systeem - semantische factor: vermijding homonymie - paradigmatische factor: <ol style="list-style-type: none"> (1) minimaal aantal onderscheidingen versus maximaal aantal onderscheidingen (2) weging dimensies/onderscheidingen: emfase > casus 	

Niettemin kan er binnen de drie categorieën wellicht een bezuiniging op het aantal factoren plaatsvinden. Dat zou kunnen gelden voor de twee zaken vermeld onder de taalgeografische structuur. Zowel het bestaande patroon als het taalcontact tussen dialect en standaardtaal zijn evenwel wezenlijke onderdelen van het proces dat gaande is. Meer kans op bezuiniging bestaat onder het label van de talige structuur waaronder liefst vijf van de zeven eerder besproken effecten vallen.

Deze vijf effecten zijn in Tabel 5 vervangen door drie talige factoren die van meer algemene aard zijn. Het genus-effect wordt vervat in de referentiële factor. Het opzij-effect is vervat in de semantische factor. De nog resterende drie effecten zijn vervangen door de paradigmatische factor. Zowel het Paardekooper- als het afslankeffect vallen onder de algemene tendens om het aantal onderscheidingen in taal zo klein mogelijk te houden. Dat gaat ten koste van het aantal onderscheidingen dat uitgedrukt zou kunnen worden dan wel het aantal onderscheidingen waarvan het gewenst is dat ze uitgedrukt worden. Het gaat hier om het bekende conflict tussen beperking van het aantal middelen en het maximaal tot uitdrukking brengen van betekenisaspecten. De competitie tussen dimensies kan beslecht worden door middel van weging. Een pron-

minaal systeem kan het emfase-onderscheid (vol vs. gereduceerd) en het casusonderscheid (bijv. nominatief vs. oblique) volledig doorvoeren, hetgeen inhoudt dat elk pronominaal basiselement vier vormen kent: vol-nominatief, vol-oblique, gereduceerd-nominatief, gereduceerd-oblique. De dimensies zijn volledig gekruist, met als kostprijs een maximale doorvoering van de onderscheidingen. Wanneer nu de dimensie van emfase gaat overwegen over casus, dan zullen sommige casusonderscheidingen daarvan het slachtoffer worden. Het resultaat kan zijn dat de oblique vorm 'hun' opduikt in nominatieve functies, hetgeen versterkt kan worden als volle subjects-pronomina onderhevig zijn aan fonetisch-fonologische reductieprocessen.

Het belang van het kenmerk 'emfase' maakt nog eens duidelijk dat taalveranderingen niet langs een achterdeur de taal binnenkomen, maar dat een verandering zich probleemloos voordoet op opvallende posities. Misschien zou gesteld mogen worden dat veranderingen zich juist in opvallende posities het frequentst en sterkst manifesteren. Overigens is het wederom de samenvaal, in dit geval de samenvaal van talige factoren, die een taalverandering zo sterk in de schoenen doet staan.

6 Conclusies

Het pronomen 'hun' dat onmiskenbaar zijn weg vindt in de Nederlandse (gesproken) standaardtaal in de functie van subject, blijkt om meerdere redenen als een kleinood voor taalvariatie en -veranderingsonderzoek te kunnen worden beschouwd. Op de eerste plaats verbreedt het de focus van het Nederlandse sociolinguïstische onderzoek dat nogal gericht was op fonetisch-fonologische variatie wanneer het om variatie tussen dialect en standaardtaal ging. De opkomst van 'hun' verplaatst het blikveld naar (morfo)syntactische factoren en semantisch-pragmatische aangelegenheden, juist ook in spontaan gesproken taal. Op de tweede plaats wordt de aandacht sterker gericht op variatie in de standaardtaal waar in het nabije verleden het accent veel meer gelegen heeft op variatie in het dialect of op variatie in het standaardtaal-dialectcontinuüm.

Een derde aspect is de combinatie van klassieke dialectologische gegevens, de RND, en meer recentelijk sociolinguïstisch materiaal. Maar niet alleen de vereniging van data telt, veel opvallender nog was de parallel tussen de innovatoren op sociaal niveau ('upward mobile' vrouwen) en de innovatoren op sociaal-geografisch niveau (de suburbane plaatsen). De combinatie van sociologische en sociaal-geografische analyses biedt een uitgelezen route voor onderzoek naar variatie en verandering in de standaardtaal. Op de vierde plaats biedt 'hun' de mogelijkheid om de rol van een aantal linguïstische factoren nader te onderzoeken en onderling te wegen. Er is in deze bijdrage een poging gedaan de factoren te ordenen en om hun onderlinge relatie te schetsen. Voor een verdere afweging en toetsing is meer materiaal nodig, vooral ook gesproken taal materiaal. Ook roepen de resultaten om verder onderzoek naar de variatie in de pronominale dialectsystemen in het Nederlandse taalgebied.

Waar 'hun' een kleinood is voor het taalvariatie- en taalveranderingsonderzoek zal het een bron van vreselijke ergernis blijven voor de poortwachters van het correcte Nederlands. Dat levert dan meteen nog een extra reden op waarom het verschijnsel aandacht verdient. Ook op dat punt komt de sociolinguïstiek volledig aan haar trekken.

Bibliografie

- Berkum, J. van (1996). *The psycholinguistics of grammatical gender. Studies in language comprehension and production*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Corver, N., & Delfitto, D. (te verschijnen). On the nature of pronoun movement. In H. van Riemsdijk (Ed.), *Clitics in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hagen, A. (1995). Gemarkeerdheid van de Belgisch-Nederlandse woordenschat. *Taal en Tongval*, 47, 133-148.
- Horst, J. van der (1988). Dat is het wat hun vaak doen. *Hun* als voorbeeld van taalverandering. *Onze Taal*, 57, 82-84.
- Hout, R. van (1989). *De structuur van taalvariatie. Een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht: Foris.
- Hout, R. van (1996). Waar kwamen hun onze taal binnen? In R. van Hout & J. Kruijsen (Red.), *Taalvariëties. Toonzettingen en modulaties op een thema* (pp. 143-156). Dordrecht: Foris.
- Kooiman, K. (1969). Hun = Zij. *De Nieuwe Taalgids*, 62, 116-120.
- Marle, J. van (1992). Iets over het werk van Jaap de Rooij: een plaatsbepaling aan de hand van pronominale kwesties. In J. Berns & J. van Marle (Red.), *Variatie in de Nederlandse standaardtaal, Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut, nummer 5*, 3-21.
- Reker, S. (1993). Groninger bewegingen. *Taal en Tongval, themanummer 6, Dialectverlies en regiolectvorming*, 11-25.
- Rooij, J. de (1990). Over *hun* en *hen*, en *hun*. *Taal en Tongval*, 42, 107-147.
- Scholtmeijer, H. (1992). *Het Nederlands van de IJsselmeerpolders*. Proefschrift, Universiteit van Leiden.
- Schutter, G. de (1987). Morfologische categorieën van 'Persoonspronomen' in de Nederlandse dialecten. *Taal en Tongval, themanummer 1, Morfologie*, 43-53.
- Schutter, G. de (1990). Bespreking van R. van Hout. *De structuur van taalvariatie. Taal en Tongval*, 42, 182-187.
- Schutter, G. de (1995). Samenvolpatronen bij pronomen in de Nederlandse dialecten. In J. Cajot, L. Kremer & H. Niebaum (Hrsg.), *Lingua theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens zum 65. Geburtstag* (pp. 477-483). Münster..
- Stroop, J. (1998). *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam: Bert Bakker
- Toorn, M. van den (1997). Nieuwnederlands (circa 1920-nu). In M. van den Toorn, W. Pijnenburg, J. van Leuvensteijn & J. van der Horst (Red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weijnen, A. (1966). *Nederlandse dialektkunde*, Assen: Van Gorcum.